

**LLICÈNCIES PAREMIOLÒGIQUES (I ALTRES)
DELS TRES TORSIMANYS CATALANS DE FRANKLIN, ROJAS
I RABELAIS: GAIETÀ VIDAL 1868, ANTONI BULBENA 1914
I LLUÍS FARAUDO 1929**

XUS UGARTE I BALLESTER
Universitat de Vic
x.ugarte@uvic.cat

RESUM

Són nombrosos els autors del darrer terç del segle XIX i principis del XX que dediquen part de la seva obra a traslladar clàssics i autors contemporanis al català. La traducció juga durant la Renaixença i el Noucentisme un paper destacat en el procés de consolidació i recuperació del català com a llengua literària. En aquest context, ens proposem fer una pinzellada il·lustrada dels criteris paremiològics de tres traductors catalans d'obres clàssiques de tres llengües majoritàries: anglès, castellà i francès. Els torsimanys mostren a bastament la seva competència paremiològica, tot i que es permeten algunes llicències, sovint enginyoses i amenes, que la professionalització de l'ofici de la traducció actual no admetria. Gaietà Vidal, el 1868, fa de *Lo camí de la fortuna* de Benjamin Franklin, obra estructurada al voltant de cent aforismes, un anostament més semblant a una recreació que a una traducció; Antoni Bulbena, traductor "vitalici" del *Quixot* al català, trasllada 383 parèmies de *La Celestina* el 1914; i finalment, Lluís Faraudo, que gira a la nostra llengua obres de François Rabelais des de 1909, farcides de jocs lingüístics i manipulacions fraseològiques, publica *Gargantua* l'any 1929.

PARAULES CLAU: traducció paremiològica; *Celestina*; François Rabelais; Benjamin Franklin; Bulbena; Vidal i de Valenciano; Faraudo; *Gargantua*; *Lo camí de la fortuna*.

**LICENCE WITH PROVERBS AND OTHER FEATURES IN THREE CATALAN
TRANSLATORS OF FRANKLIN, ROJAS AND RABELAIS: GAIETÀ VIDAL 1868, ANTONI
BULBENA 1914 I LLUÍS FARAUDO 1929**

ABSTRACT

A number of authors of the late nineteenth and early twentieth centuries translated classic and contemporary works into Catalan. Translation plays an important role during the *Renaixença* and *Noucentisme* periods in consolidating the recovery of Catalan as a literary language. In this context, our aim is to give some illustrative examples of criteria for proverb translation in three Catalan translators of three classic works written in three worldwide languages: English, Spanish and French. The three translators exhibit their skill in translating proverbs while indulging at times in poetic license which, though often ingenious and entertaining, would fly in the face of professional translation practice today. Gaietà Vidal, in 1868, transforms Benjamin Franklin's *Lo camí de la fortuna* and its more than 100 aphorisms into a work that seems more a re-creation than a translation; Antoni Bulbena, "lifelong" translator of *Don Quixote* into Catalan, translates 383 proverbs from *Celestina* in 1914; finally, Lluís Faraudo, whose translations of works by François Rabelais from 1909 onward are rich in wordplay and idiomatic legerdemain, published *Gargantua* in 1929.

KEY WORDS: translation of proverbs; *Celestina*; François Rabelais; Benjamin Franklin; Bulbena; Vidal i de Valenciano; Faraudo; *Gargantua*; *Lo camí de la fortuna*.

1. INTRODUCCIÓ

1.1. Presentació

Amb la traducció al català de les tres obres clàssiques que presentem, els traductors pretenien demostrar que la llengua catalana pot fer seves les grans creacions de la literatura universal. Les intencions dels nostres torsimanyes, en un sentit ampli, van per aquesta via. Són nombrosos els autors del darrer terç del segle XIX i principis del XX que dediquen part de la seva obra a anotar clàssics i autors contemporanis. La traducció juga a la Renaixença un paper destacat en el procés de consolidació i recuperació del català com a llengua literària.

Atès que el propòsit de l'article és fer una pinzellada dels criteris paremiològics de traducció, hem triat tres obres clàssiques escrites en tres llengües majoritàries: *Lo camí de la fortuna* (*The Way to Wealth*), de Benjamin Franklin, versionada per Gaietà Vidal i de Valenciano el 1868; *Comedia de Calist & Melibea* (*La Celestina*), traslladada per Antoni Bulbena i Tosell el 1914; *Gargantua*, de François Rabelais, enllestida el 1929 per Lluís Deztany, pseudònim de Lluís Faraudo i de Saint-Germain.

L'empremta paremiològica no passa desapercebuda en aquests tres textos. Així, *The Way to Wealth*, publicada el 1758, és una mena de sermó basat en una recopilació de proverbis i sentències que Franklin va publicar al llarg de vint-i-cinc anys a *Poor Richard's Almanack*. El recompte de refranys de *La Celestina* varia lleugerament segons l'enfocament de l'estudiós en qüestió.¹ Podem certificar, això sí, que Antoni Bulbena inclou 383 parèmies en la seva versió de *Comedia de Calist & Melibea*. Afegirem, a favor de la nostra elecció, la diversitat de personatges pronunciadors de parèmies, a part de l'alcalde protagonista, amb intencions enunciatives i funcions expressives múltiples. Per la seva banda, els textos de Rabelais i *Gargantua* en particular estan farcits de jocs lingüístics, manipulacions de proverbis i tergiversacions fraseològiques, tot un repte a l'anostrament.

1.2. Apunt temporal i contextual

El període de 1868 a 1929, amb seixanta-un anys de diferència, pot semblar excessiu per ficar al mateix sac temporal les tres traduccions, però creiem que els objectius ideològics i lingüístics dels seus autors no difereixen tant com es podria pensar.

Hi tornarem més endavant. Avancem només que comparteixen la intenció filantròpica i divulgadora d'autors clàssics estrangers i el gust per la llengua arcaica i medievalitzant en el cas de Bulbena i Faraudo (ambdós publiquen després de les normes de l'Institut d'Estudis Catalans). A més, la diferència

---

¹ Gella Iturriaga en repertoria 444; Cejador, 250; Iglesias Ovejero, 283; O'Kane, 250; Fernández Sevilla, 431; Marciales, 332 sentències, 272 refranys (Ugarte 2003: 173).

generacional no és tanta si comptem que Bulbena neix l'any 1854 (Vidal el 1834, just una vintena d'anys abans) i el 1891 ja enllesteix la seva traducció del *Quixot*. Quant a Faraudo, neix l'any 1867 i la seva primera traducció rabelaisiana ja és de 1909.

1.3. Els estudis de traducció paremiològica

Durant les darreres dues dècades hem viscut la proliferació d'estudis teòrics relatius a la traducció paremiològica, en un bon nombre de combinacions lingüístiques. Ara bé, el gruix dels estudis dedicats a aquesta relació s'aplica a la fraseologia, amb una presència notable de locucions, mentre que el volum de refranys que presenten sol ser molt reduït. Quines eren fins fa ben poc les raons d'aquestes relacions esquerpes entre refranys i traducció? Atesa la dificultat de treure'n una conclusió, ens limitarem a apuntar un parell d'explicacions que considerem plausibles. Abans, però, caldria reconèixer d'entrada un fet important. El gruix dels estudis dedicats a aquesta relació s'aplica a obres contemporànies tant pel que fa al format com a la temàtica i, en conseqüència, el volum de refranys que presenten sol ser molt reduït, mentre que compten amb una presència notable de locucions. A més, l'argot i el llenguatge col·loquial hi és sovint abundantament representat. El fet és que els teòrics actuals d'àmbit anglosaxó (metròpolis i excolònies) se centren sobretot en la interculturalitat, i com a conseqüència, en obres lingüísticament híbrides (anglès i llenguatge nadiu) o de temàtica principalment etnicocultural. Si el corrent anglès dels estudis culturals i postcolonials no s'interessa gaire per la paremiologia, tampoc no ho han fet els teòrics francesos i del seu àmbit d'influència. Durant un llarg període de temps, les obres "populars" o amb llenguatge de reminiscències rurals comptaven amb poc prestigi dins la literatura del país veí (Ugarte 1998: 11-12).

Ara bé, a la segona dècada del segle XXI comptem amb força articles acadèmics, al nostre país i arreu, que analitzen les opcions de trasllat de proverbis en diferents combinacions lingüístiques, tant en compilacions com en contextos literaris.

A continuació es presenten una sèrie de procediments, que han estat deduïts empíricament de la pràctica traductora dels torsimanys estudiats, que corresponen a les maneres possibles d'establir un corpus paremiològic traduït. Apuntem que poden ser útils per a un traductor o traductora professional en general i per a qualsevol que hagi de fer front a expressions idiomàtiques en particular. Prenem com a base els criteris esbossats per Ugarte (2001: 137-138), que llistem en l'apartat següent.

2. Proposta de criteris per a una traducció paremiològica

TEP - Traducció per equivalent preexistent.

Segons aquest procediment, el traductor utilitza una parèmia repertoriada en la llengua de traducció (LT), que té el mateix sentit que la parèmia de la llengua original (LO).

AL - Anostrament literal.

El traductor fa una versió literal de la parèmia de la LO quan no troba –o no existeix– un equivalent repertoriat en la LT.

AFP - Anostrament en forma de parèmia.

El traductor crea una nova versió de la parèmia de la LO quan no troba –o no existeix– un equivalent repertoriat en la LT. Aquesta nova versió, com el cas anterior (AL), pot ser literal, però sempre ha de conservar una forma parèmica, a través del ritme, la rima, el caràcter sentenciós o l'alteració de l'ordre dels termes de la sentència.

TNI (NL) - Traducció no idiomàtica (no literal).

El traductor fa una versió no idiomàtica i no literal, generalment una paràfrasi o una reformulació de la parèmia de la LO, quan no troba –o no existeix– un equivalent repertoriat en la LT.

E - Error.

El traductor fa una versió errònia de la parèmia de la LO, generalment a causa de la incomprensió de l'original. Encara que no sigui pròpiament un criteri, cal tenir-lo en compte, perquè altera el significat de l'original.

O - Omissió.

El traductor omet la parèmia, de forma involuntària (oblit) o intencionada (reformulació d'un fragment, incomprensió de l'original).

3. GAIETÀ VIDAL I DE VALENCIANO. *LO CAMÍ DE LA FORTUNA (THE WAY TO WEALTH)*, DE BENJAMIN FRANKLIN, 1868

3.1. Esbós biobibliogràfic

Gaietà Vidal i de Valenciano (Vilafranca del Penedès, 1834 - Barcelona, 1893)² fou un escriptor, advocat i doctor en Filosofia i Lletres, conegut sobretot com a narrador costumista. Pel que fa a la seva activitat en relació amb la traducció, cal destacar que el 1878 edità la versió al català de la *Divina Comèdia* traduïda per Andreu Febrer el 1429; traslladà un passatge del *Quixot*, el capítol 42 del llibre segon, que aparegué a *La Renaixença* el 1873. Publicà *Entremés de refranes, ¿es de Cervantes? Ensayo de su traducción* (1883), que constava d'un estudi i de la

---

² La biobibliografia del traductor és extreta parcialment de Montserrat Bacardí i Imma Estany: entrada "Vidal i de Valenciano, Gaietà", dins Bacardí i Godayol (2011: 79-580).

seva traducció al català. Al castellà traslladà *El buen sentido de la fe* de Jean-Baptiste Causette i diversos tractats i llibres de viatges d'Edmondo de Amicis. El 1872 publicà la versió castellana de l'obra que ens ocupa, *El Camino de la fortuna o la piedra filosofal* (Librería de Juan Bastinos e Hijo, Barcelona), quatre anys després de *Lo camí de la fortuna. Consells bréus y senzills per à ésser rich* a la Impremta de Celestí Verdaguer (Bacardí i Godayol 2011: 579-580).

La versió de Gaietà Vidal de 1868 es publicà també a partir del març de 1879 a *La Llumanera de Nova York*. A més, ha estat reeditada el 1992 en facsímil per Ramon Casteràs a *Franklin i Catalunya / Franklin and Catalonia* i novament el 2010 per Emprius Club d'Opinió en edició facsímil, en homenatge a Romà Planas en el 15è aniversari de la seva mort. Es troba també en versió digital a Wikitexts.³

3.2. *The Way to Wealth* i la versió paremiològica

Publicada el 1758, aquesta obra, com hem apuntat, consisteix en una recopilació de 105 proverbis i sentències que Benjamin Franklin (1706-1790) va publicar a *Poor Richard's Almanack* al llarg de vint-i-cinc anys. No cal dir que Benjamin Franklin era un home conegut i admirat arreu d'Europa, i Catalunya no en fou l'excepció, per bé que al nostre país la seva projecció trigà més d'un segle a arribar. Segons narra Ramon Casteràs en el seu brillant estudi *Franklin i Catalunya / Franklin and Catalonia* (1992: 11-46), la burgesia catalana, des dels industrials fins als menestrals, passant per la petita i mitjana burgesia, així com també l'Església catòlica, havia trobat en l'autor americà i les seves màximes una filosofia –la del treball ben fet, l'honradesa, la felicitat mitjana, la frugalitat, etc.– que apel·lava als seus interessos i alhora als dels obrers i pagesos.

Richard Saunders (*Poor Richard*) és un astròleg i filòsof pobre i despistat que s'encarregarà de donar als seus lectors tot un ventall de consells pràctics en un discurs enfilat de sentències que els guïïn pel camí de la prosperitat econòmica.

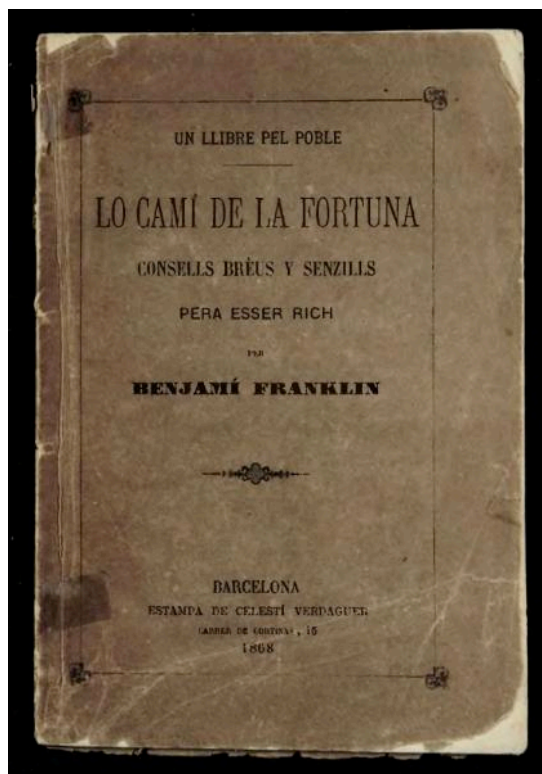
L'objectiu moral i filantròpic d'il·lustrar el poble (català) en la llibertat i en l'ètica del treball sembla ser a la base de la difusió a Catalunya de les màximes de Franklin. Aquest propòsit s'emmarca en el context d'elevat el benestar i la cultura de la població amb la creació de biblioteques, escoles, hospitals i asils. Això és el que es dedueix tant de la dedicatòria al President de la Diputació de Barcelona,⁴ com de la qualificació de "liberal fin" d'aquest darrer a la pàgina que segueix a la dedicatòria⁵ i del sobretítol *Un llibre pel poble*.

³ *Lo camí de la fortuna*. [Consulta: 20 maig 2015]. Disponible a:

<http://ca.wikisource.org/w/index.php?title=Lo_cam%C3%AD_de_la_fortuna&oldid=27694>

⁴ "...es lo més interessat en que 'l poble s'il·lustre y vaja més y més disposantse pera que en llur pit pregondament arrenen los principis escrits en lo pendó de la verdadera Llibertat".

⁵ "aplaudiendo sinceramente el liberal fin que se propone V. en la publicacion del referido libro".

La versió paremiològica de *The Way to Wealth*

Gaietà Vidal i de Valenciano fa un anostrament més semblant a una recreació que a una traducció. No coneixem les raons que van dur Vidal a fer-ne una versió lliure en lloc d'una traducció més acostada a l'original, però podem intuir-ne almenys un parell. És possible que el coneixement de l'anglès de Vidal no fos prou bo com per cenyir-se gaire al text franklinià, però en canvi sí per copsar-ne l'essència. De fet, la fidelitat no és pas envers els termes, sinó envers l'esperit del text; és l'escriptor qui redacta, no pas el traductor. D'altra banda, aquesta essència havia de ser transmesa com un sermó amable, amb més imatges o anècdotes que l'original i, per damunt de tot, amb dites i refranys ja coneguts del públic o que sonessin com a tals. La seva justificació, popular i humorística, prové del diàleg inventat per Vidal amb un ciutadà que li demana sisplau que li expliqui en català i no en una altra llengua totes les virtuts de Franklin, que Vidal acaba de lloar (Introducció, 12):

—¿Y que va dir est bon senyor en la seva llengua, que tant puga valer? Pero diguenho en catalá net y pelat, sinó no cal que s' escarrasse.

I la il·lustradora resposta de l'autor-traductor (la versal és nostra):

Tenint aixó present, he fet un arreglo, mès aviat que una traducció literal del llibret de Franklin titolat: LA CIENCIA DE MESTRE RICHART Ó LO CAMÍ DE LA FORTUNA.

Gaietà Vidal, potser no prou satisfet amb el sermó proverbial franklinià, hi afegeix amb entusiasme elements paremiològics de collita pròpia. Vegem-ne alguns (Ugarte 2014), destacats en cursiva:

1. Addició d'un o més aforismes allà on Franklin n'escriu només un; les frases anteriors i posteriors són també addicions personals.

However let us hearken to good advice, and something may be done for us; God helps them that help themselves, as Poor Richard says, in his almanac of 1733.

Ab tot, ni hi há per aixó que desesperarse, que Déu diu á l'home. Ajudat i t'ajudaré –es sabut que *Fa més qui vol, que qui pot*– y contra Vagamundaria, Disbauxas y Fal.leras, existeixen tres virtuts que's diuhen Treball Ordre y Economia.

2. Vegem una altra sobretraducció en l'exemple següent:

Those have a short Lent, saith Poor Richard, who owe money to be paid at Easter.

Fins la quaresma es curta per aquell que está endeutat–y que–*A pagés enderrèrit, cap anyada n'hi es bona.*

Heus ací un anostrament cultural, atès que el traductor català s'adreça a la majoria de la població de Catalunya, que sovint tenia dificultats per pagar els jornalers o la part de l'amo, sobretot si la collita era minsa. Franklin no fa cap al·lusió als pagesos, ja que ell s'adreçava primordialment a menestrals i aspirants a comerciants.

3. Anostraments amb referències geogràfiques o culturals catalanes

1. Won't these heavy Taxes quite ruin the Country? How shall we be ever able to pay them?

¿No imagineu que si aixó dura mòlt y nos fan pagar tant de catastro, no hi ha remey pera nosaltres, y que som més perduts qu'una unça en lo pla de la Boqueria?

Un parell més d'infiltracions vidalianes entre les parèmies, que no corresponen a cap frase del text original:

2- L'un diu: "si pogués traurer la grossa de Madrid;" [...] l'altre: "si l'onclu d'Amèrica'm deixaba hereu"

3- Aquell, desconfiat de si mateix dirá: "á Tarragona manxan"

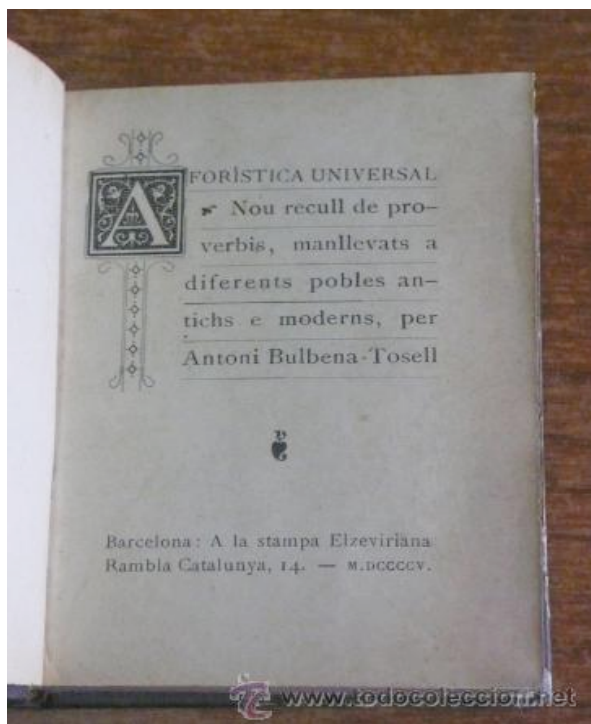
Una altra mostra, doncs, de la tècnica narrativa de Vidal: transformació de les sentències i aforismes franklinians (procedents la majoria de compilacions angleses, tot i que ell ajudés a difondre-les) en parèmies nostrades que, tot i combinar seny i pedagogia, són més jovials i humorístiques, i per tant molt més semblants a frases fetes o refranys populars.

En definitiva, només els exemples 1 ("God helps them that help themselves"; "Déu diu á l'home. Ajudat i t'ajudaré") i 2 ("Those have a short Lent, who owe money to be paid at Easter"; "fins la Quaresma és curta per aquell qui està endeutat") podrien ser classificables en els nostre criteris: 1 com a TEP, traducció per equivalent preexistent i 2 com a AFP, anostrament en forma de parèmia.

4. ANTONI BULBENA I TOSELL. *COMEDIA DE CALIST & MELIBEA (LA CELESTINA)*, DE FERNANDO DE ROJAS, 1914

4.1. Esbós biobibliogràfic

Antoni Bulbena (Barcelona, 1854 - la Garriga, 1946) era essencialment un intel·lectual a l'antiga, bibliòfil incansable, lexicògraf i amant de les lletres, especialment de les clàssiques.⁶ Va utilitzar sovint els pseudònims d'Antoni Tallander, Mossèn Borra i Ali-Ben-NoAB Tun. Va formar part d'un reduït grup d'intel·lectuals que no volia agenollar-se davant les noves normes ortogràfiques de Pompeu Fabra i l'Institut d'Estudis Catalans. La seva rebel·lia l'expressava amb l'ús d'un català arcaïtzant en tota la seva obra, inspirat en el *Tirant lo Blanch* (1460), una obra gairebé

contemporània de *Celestina*, redactada, segons indica en el prefaci (Notes), en “el mes pur catalanesch, com a llenguatge únich i oficial, en aquella època, tant per Catalunya, com per València, Rosselló i Mallorca”. Però el seu entusiasme medievalitzant i el seu ideal d’aconseguir una llengua catalana estàndard per sobre dels dialectes, com en temps antics, tenia ja pocs adeptes en el segon decenni del segle XX. Aquesta postura contracorrent, anti-orsiana i antinoucentista va ser una de les causes de l’oblit a què ha estat relegat Bulbena, tot i la magnitud de la seva obra. Així, la recepció crítica de la seva versió celestinesca és pràcticament nul·la. Apareix només esmentada, sense comentaris, en les freqüents ressenyes que el mateix Bulbena realitzava dels seus escrits. Joan Puigmalet (2010) el qualifica d’“extravagant filòleg”, i Venegas (1982), ambdós citats per Domènech (2014: 255) de “bibliòfil, gramàtic i, en general, amant de la vida i home essencialment desenfeinat”.

No aniríem desencaminats si afirméssim que se l’ha citat més en estudis del segle XXI que del XX: els treballs acadèmics d’història de la traducció al català, de bibliografia o edició de clàssics topen forçosament amb l’obra d’un Antoni Bulbena que va abraçar tots els camps del saber filològic. Del seu treball com a lingüista destaquen estudis sobre la llengua catalana, diversos diccionaris

⁶ La biobibliografia de Bulbena és extreta bàsicament de Xus Ugarte: entrada “Bulbena i Tusell, Antoni”, dins Bacardí i Godayol (2011: 97-99). Vegeu aquesta entrada per un elenc complet de la seva extensa bibliografia publicada.

plurilingües que combinen català, castellà i francès i una extensa *Bibliografia paremiològica catalana* (1915).

Bulbena traductor

La traducció cap al català complia, per Bulbena, la mateixa missió redemptora que la tasca filològica i editorial: poder fer justícia a la llengua catalana, “per posar lo nostre idioma ben alt e al lloc que per dret li correspon”, com afirma al *Prefaci* de la seva *Celestina*.

El traductor de *Celestina* va portar al català grans obres d'autors antics i grans clàssics, de llengües molt dispars, amb l'objectiu de renovar la literatura en aquesta llengua. Destaquen *La Divina Comèdia*, *Hamlet*, *príncep de Denamarca*, *Les mil i una nits*, el *Mahabharata* i obres de Zola, Tolstoi, Musset, Homer o Èsquil. La seva predilecció pels clàssics castellans va ser notable. A més de *Comèdia de Calist & Melibea (La Celestina)* el 1914, publica diverses versions del *Quixot* (1891, 1894, 1928, 1939, 1936), el *Llàtzer de Tormes* (1892) –que ell atribueix a Diego Hurtado de Mendoza–, tres novel·les exemplars de Cervantes (*Raconet i Talladell* el 1895 i *El casori Enganyador*; seguit del *Col·loqui dels cans Scipio & Bergança* el 1930) i, en un llibret de divulgació religiosa, el poema castellà del segle XIV *La Dança de la Mort*.

Bacardí, en la presentació al *Quixot* bulbenístic de 2005,⁷ afirma que aquesta obra va esdevenir el llibre de la seva vida i que el va reescriure en català al llarg de cinquanta anys, entre traduccions senceres o parcials, adaptacions, inèdites o publicades. De fet, es va convertir en el seu llibre de capçalera i, en definitiva, en una dèria personal. La fascinació de Bulbena per Cervantes el va portar a traduir totes les novel·les exemplars, encara que només van sortir a la llum les anteriorment esmentades.

Entre els anys 1900 i 1920, amb una abnegació considerable i en el context d'una Catalunya dominada per la moral i la censura catòlica i conservadora, Bulbena publica 17 obres autoeditades⁸ a la ciutat d'Erotópolis [i.e. Barcelona], amb la pretensió de rescatar de l'oblit la literatura eroticopicaresca, tant catalana com forània. Tal gosadia li va valer, el 14 de desembre de 1911, unes duríssimes acusacions per difusió de pornografia, porqueria, luxúria i altres delicadeses al setmanari vigatà *La Gazeta montanyesa* per part de Mossèn Gudiol, eminent conservador del Museu Episcopal de Vic i, pel que sembla, entès en censures bibliogràfiques.⁹

⁷ Montserrat Bacardí, “Presentació”, dins Cervantes (2005), *Don Quixot de la Manxa*, Barcelona, Edicions 62. Traducció d'Antoni Bulbena.

⁸ Veure la nota 6. Citem, no obstant, com a mostra: *Rondalles e facècies lliures dels pobles de Llegendoch: folklore eròtic* (1920); *Flora pornogràfica francesa. Suplement al argot francès / Flore pornographique catalane. supplément à l'argot catalan* (manuscrit 1891-1910); *Paremiologia catalana sobre la Amor, la Fémbra & lo Matrimoni*, Barcelona, Imprempta Catalonia, 1915.

⁹ Per al seguiment de la polèmica i les seves conseqüències vegeu Domènech (2014).

4.2. Les versions paremiològiques

Pel que fa a la translació dels proverbis de *La Celestina*, Bulbena ha emprat “llur corresponent en català o bé apropiant-los al caràcter del nostre idioma” (Pròleg). La competència paremiològica de Bulbena fa que identifiqui totes o gairebé totes les parèmies com a tals. Quant a la primera proposta, és clar que es tracta d’un equivalent ja existent. En canvi, Bulbena no deixa clar si la segona opció (“apropiació”) podria tractar-se d’una adaptació literal o bé d’un anostrament en forma de proverbi.

Abans de passar a les llicències que ell mateix es permet, una petita mostra de parèmies ja repertoriades (TEP, traducció per equivalent preexistent) i, al nostre entendre, molt encertades:

No le arriendo la ganancia – No voldria ésser dins la seva pell.

Quien las sabe las tañe – Cadascú del seu ofici.

Mal me quieren las comadres, porque digo las verdades – En dihent les veritats, hom pert les amistats.

Tomar calças de Villadiego – Cames ajudau-me.

A perro viejo no cuz cuz – A un cà vell, no cal dir-li quiço.

Bulbena intenta enriquir o variar el ja intens vocabulari de l’original. En aquest sentit, las versions de l’improperi (*Mala landre te mate* en són una mostra molt il·lustrativa (Ugarte 2011: 145):

Acte I: *glànola que’t mat*, una expressió que no està repertoriada com a frase feta o locució, així que tenim dubtes del seu efecte en el lector; més endavant es transforma en *Mala bua que’t corsech!*;

Acte IV: *Mala Pesta que-t mat*

Acte VII: *que-m cayga ací morta, si t’entenia*

Acte XI: *Ja-m fira 01:00 llamp!, que de glànola muyra*

Acte XIV: *mala bua m’atuhesca*

És a dir, sis variants per aquesta frase que, segons el DRAE (s. v. *landre*), “expresa desprecio, apartamento, malos deseos, para la persona a quien se dirige”.

Un tret singular de la translació catalana és que, en diverses ocasions, Bulbena aprofita per “ultraproverbialitzar” una expressió, afegint, com en els casos aquí exposats, una rima consonant o assonant que no apareixia en l’original. Al nostre parer, aquesta tendència del traductor cap al rodolí fàcil no és un mèrit, ja que simplifica les qualitats d’un refrany, posant l’accent en el seu aspecte més aparent i segurament mnemotècnic, però oblidant altres com el laconisme, la sintaxi forçada, etc. El traductor hauria seguit en aquests casos el criteri de AFP (anostrament en forma de parèmia). Vegem-ne alguns casos:

No hay cosa más perdida que el mur que no sabe sino un horado

No-y hà res més perdut, que lo rat que no sap sinó un forat

Question de Sant Juan paz para todo el año
Baralles per Sant Joan, e axí pau per tot l'any

El loco por la pena es cuerdo
Si bé és un poch exelebrat, la pena lo farà assenyat

No se toman truchas a bragas enjutas
Lo qui pèix vol menjar les bragues li cal mullar

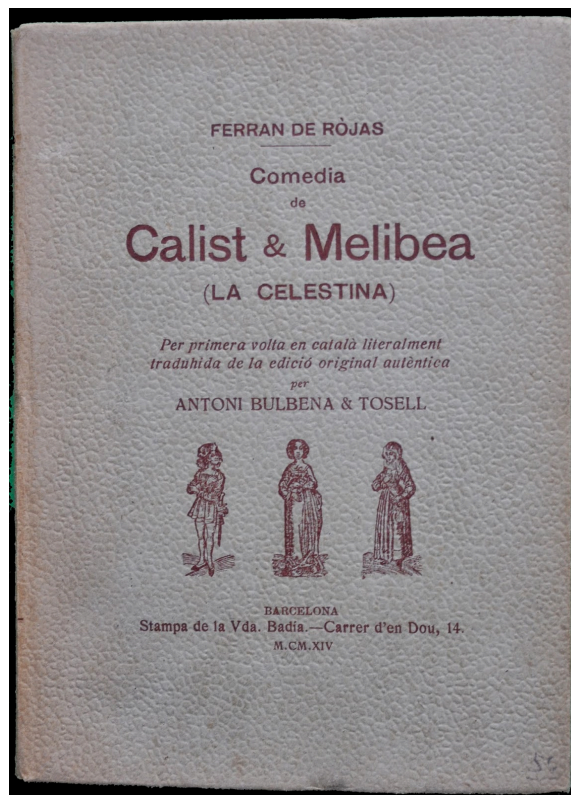
En els casos següents, afegeix una parèmia de collita pròpia (en cursiva nostra), per reblar el significat:

No digan por mí que dando un palmo pido quatro
No diguen per mi donant un palm jo-n demane quatre, o *que dóne una glà per haver un roure*
Buenas son mangas passada la pasqua
Fós con fós, que vinga çò que sèmpre és bò, *faça fret, faça calor*

Sense considerar les omissions, en el primer cas seria un AL (anostrament literal), i en el segon, un AFP (anostrament en forma de parèmia).

O, a la inversa, fa una omissió parcial de la parèmia (O, Omissió en la nostra classificació):

Hizo Dios vn día tras otro, porque lo que el vno no bastase se cumpliesse en el otro
Per çò va fer Déu l'un jórñ darrere l'altre

5. LLUÍS FARAUDO I DE SAINT-GERMAIN. *GARGANTUA, RABELAIS, 1929*

5.1 Biobibliografia

Lluís Faraudo i de Saint-Germain (Barcelona, 1867 - 1957)¹⁰ emprà sovint el pseudònim de Lluís Deztany. Militar, erudit medievalista, editor de textos antics i traductor, va ser membre de l'Institut d'Estudis Catalans i de la Reial Acadèmia de Bones Lletres. Participà com a oficial d'intendència a la guerra de Cuba (1895-1898) i durant la Primera Guerra Mundial fou comissionat a França per realitzar estudis militars. Es retirà amb grau de coronel, tot i que més tard se li concedí el de general. Fou anys més tard que Faraudo començà a dedicar-se a l'edició de textos antics i a la traducció. Des de la Societat Catalana de Bibliòfils, impulsà amb Moliné Brasés la col·lecció Recull de Textes Catalans Antics (1906-1912). Entre d'altres, va publicar un assaig de restauració de la primera versió en català, desapareguda, del Llibre de Disputació de l'Ase d'Anselm Turmeda i versionà Cervantes (*Les dues donzelles*, 1947), Swift (*Gulliver*, 1913 i *La batalla entre llibres antics i moderns*, 1947). Actualment es pot trobar en xarxa, tot i trobar-se encara en construcció, una primera mostra del *Vocabulari de la llengua catalana medieval* que Faraudo va aplegar durant molts anys mitjançant el despullament de nombrosos textos antics de tota índole. Són els materials reunits en 16 cedularis i llegats per l'autor a l'Institut d'Estudis Catalans.¹¹

Ha calgut, doncs, esperar al segle XX per poder llegir les aventures del gegant rabelesià en català. El 1909, Faraudo preparà el terreny amb *Les grans e inestimables Croniques del gran e enorme gegant Gargantua i Pronòstich pantagruelí*. La seva contribució rabelaisiana va seguir el 1918 amb *La joventut de Pantagruel i l'Educació de Gargantua*. *Gargantua* surt a la llum el 1929, però *Pantagruel* roman en forma manuscrita. L'any 1919 el manuscrit de *Gargantua* era ja en procés d'estampació a la impremta de *L'Avenç*, però a l'últim moment el caire agosarat de les notes que acompanyen el text provocà que el mateix Faraudo fes interrompre la impressió (Prat i Vila 1978: 43). Per acabar-ho d'adobar, a l'"Advertiment" que precedeix les notes de *Gargantua* (1929), el traductor menciona "la traducció, a punt d'estampar", del *Pantagruel* "en sos quatre llibres secució del present". Sembla doncs que Faraudo traduí l'obra completa de Rabelais, tot i que només se'n publicà una petita part, atès que els successius ajornaments i dificultats editorials deixaren inèdites la majoria de traduccions. En el *Proemi a Gargantua*, el nostre autor es desfà en excuses per la publicació, tot atribuint la gosadia de la traducció rabelaisiana a un pecat de joventut,¹² que

¹⁰ La biobibliografia del traductor està extreta bàsicament de Xus Ugarte: entrada "Faraudo i de Saint-Germain, Lluís", dins Bacardí i Godayol (2011: 194-195).

¹¹ Disponible a: <<http://www.iec.cat/faraudo/>> *Vocabulari de la llengua catalana medieval de Lluís Faraudo de Saint-Germain (Lletres A-Z, en construcció)*.

¹² "La present versió de les obres de Rabelais, treball del temps de joventut portat a cap a impulsió de l'entusiasme doblat de l'ingenuïtat pròpia d'aquella edat d'il·lusions, havia estat pel

romandria en un calaix si no fos per la insistència de l'amic editor.¹³ Totes aquestes reserves podrien sobtar-nos si pensem que *Gargantua* es publicarà en una edició de bibliòfil amb 150 exemplars numerats, "per a una selecció de llegidors [...] d'elevat esperit i refinada cultura", que sabran perdonar-li les imperfeccions, com el mateix traductor argumenta al seu *Proemi*. En la nostra opinió, no és difícil intuir que Faraudo, atès el context ideològic de l'època, vagi amb peus de plom a l'hora de difondre un autor agosarat com Rabelais. Recordem l'exposició a la vergonya pública que va haver de patir Antoni Bulbena l'any 1911 per les virulentes acusacions del clergue fonamentalista vigatà Josep Gudiol –d'altra banda lloat arreu per la seva tasca de creador i conservador del Museu Episcopal de Vic– per haver publicat en edició de bibliòfil algun llibre de contingut eròtic.

Prat i Vila (1978: 41-43) destaquen que els noucentistes de l'època devien tenir per força una actitud ambivalent davant l'obra de Rabelais, barreja de solidaritat intel·lectual i d'un cert malestar per la poca civilitat i grolleria del producte. Així, Eugeni d'Ors, a la seva columna del *Glosari* de 16 de març de 1911, "Les incorporacions", defensa la traducció, perquè "aprenent de la cultura del món és com la nostra cultura pot arribar a entrada en el món".¹⁴ Fent un repàs de l'activitat anostradora del moment (Shakespeare, Wagner, Milton, clàssics grecs i llatins, etc), lloa "el Rabelais que està portant per enter a un vell català selectíssim un altre filòlech noucentista, en Lluís Destany".

Cal situar la traducció de Faraudo en un moment en què es volia incorporar la llengua i la literatura catalanes a l'esfera de la cultura universal, després de tres segles de decadència.

Faraudo empra un estil arcaïtzant en tota la traducció, així com al *Proemi* i a les notes, a manera d'una reconstrucció arqueològica. Heus-ne ací una mostra, on no hi manca l'habitual humilitat professional, justificant al *Proemi* l'adopció d'aquest llenguatge:

[l'adopció del llenguatge arcaic] mitjançant la qual ha estat pretès, sense prou fortuna ni rigor filològica, estrafer el nostre vell parlar intentant de sincronitzar-lo amb el rabelesià voluntariament reulat d'un segle mentre el geni de l'Autor ultrapassava en modernitat i hardidesa tots els pensadors de l'esplendent període històric que visqué

---

traductor mateix destinada a restar inèdita després d'una ulterior i ben meritada decisió presa a l'entrant de la maturitat" (Destany, *Proemi del traductor*, p. V, XXIII).

¹³ "L'amistosa exigència d'un amic optimista i ensems desinteressat editor ha conseguit fer revocar aquella ja vella decisió i en sa virtut és continuada ara l'impressió integral de l'obra tants anys aturada en el text i notes de comentari del primer llibre GARGANTUA" (Faraudo 1929: V, XXIII), *Proemi del traductor*.

¹⁴ Eugeni d'Ors, "Glosari. Les incorporacions", *La Veu de Catalunya*, p. 1, 16 març 1911, edició de tarda.

Versions paremiològiques de *Gargantua*

Els exemples extrets pertanyen al capítol V de *Gargantua*. Efectivament, *Les propos des bien yvres*, *Les parleries dels bevedors*, escau al nostre propòsit, atès que és un diàleg que recull una tirallonga de dites i acudits de diversos personatges (monjos, soldats, juristes, comares, un alemany i un basc) sota els efectes de la beguda. De les vint-i-cinc parèmies identificades en el capítol V, algunes ja existien, la majoria són manipulades o inventades per Rabelais i moltes són paròdies de fórmules jurídiques o eclesiàstiques, en llatí o francès.

Segons Bajtin (1974: 201), el capítol V de *Gargantua* és un “simposi”, en el sentit original grec de “banquet” carnavalesc. El protagonista de *Les propos des bien yvres* és el vi, tema essencial del gènere còmic i que es presta a produir grolleries en abundància. El vi va sempre acompanyat de les tripes de bou, que permeten a Rabelais jugar amb la imatge del ventre i les entranyes. A l'expressió següent, amb un sant aparentment inventat per Rabelais, es conjuguen aquests dos elements, beguda i entranyes:

Ventre Saint Quenet! parlons de boire!
Ventre de Sant Cosme, parlem de beur

Faraudo ha optat per un sant existent i fonèticament semblant. Ens trobem davant d'un AFP, anostrament en forma de parèmia, a l'igual que a l'exemple següent.

Je ne bois que à mes heures, comme la mule du pape
Jo no bec sinó a mes hores, com la mula del papa

Faraudo n'ha fet una traducció literal, que no es fa intel·ligible perquè conté en ella mateixa una explicació. Se succeeixen les paròdies de les màximes escolàstiques. Faraudo conserva el llatí, llengua omnipresent en Rabelais, en la resposta a la transcendental pregunta de *Qui fou primer, set o beuratge?*

Beuverye, car privatio presupponit habitum. Je suis cleric. Eoecundi calices quem non fecere disertum.
Beuratge: car privatio presupponit habitum. Jo so clerich: Eoecundi calices quem non fecere disertum.

La primera citació llatina significa “La privació pressuposa el caràcter”. La identificació com a clergue ve tot seguit. La segona frase, extreta d'Horaci Ep. I, 5, V, 19, vol dir: “A qui no tornaren eloqüent les copes ben plenes?”.

A la pregunta, sempre parodiant la retòrica escolàstica, de la diferència que hi ha entre *bouteille et flacon*, *ampolla e flasch de figueta*, la resposta és sentenciosa i solemne, com si es tractés d'una veritat absoluta i trascendental.

Grande, car bouteille est fermée à bouchon, et flacon à viz
Gran: car ampolla es closa ab tap, e figueta ab mascle

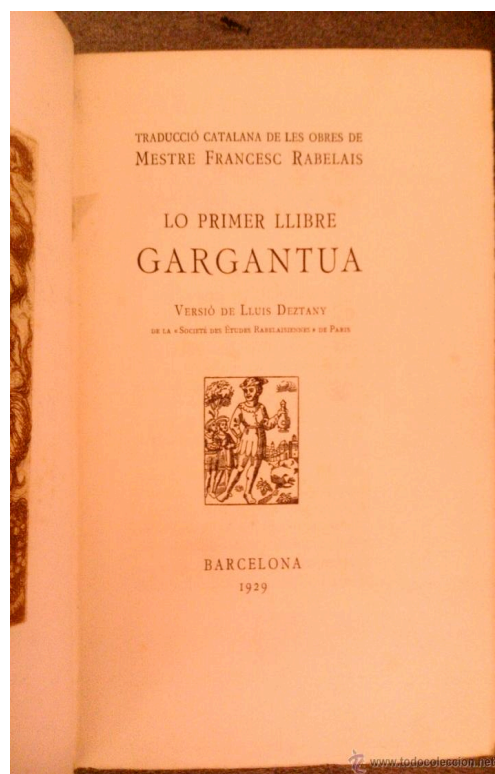
Per reproduir el joc de paraules per homofonia del francès, atès que “flacon” pot significar alhora “flascó” o “flac cony”, Faraudo practica, al meu parer amb encert, la teoria de la compensació: desvela ja el joc de paraules a la pregunta (figueta) i juga amb el doble sentit de figa (vulva) i potser en aquesta accepció que trobem al IEC de “figa tova”: “ampolleta petita en forma de figa o pera”. A més, troba un segon doble sentit a mascle: certes peces que es fiquen en el forat d'una altra (de la femella). Ens trobem doncs amb un altre cas d'AFP, anostrament en forma de parèmia.

Quant a les llengües estrangeres, el llatí és omnipresent i li serveix a Rabelais per fer paròdia d'expressions escolàstiques (*Oh lacryma Christi, Privatio presupponit habitum*). L'embriac basc pronuncia un *Lagona edatera!* i el bevedor germànic *Lans, tringue!*, ambdues una invitació al consum immediat de vi.

Cal tenir en compte la Nota 55 del traductor de *Gargantua* (p. 265) respecte als jocs de paraules:

Alguns dels jocs de mots enclosos en el present resulten inexpressius en la nostra llengua: en canvi, permetent-ho la traducció, havem hagut ocasió de confeccionar-ne d'altres ben espontanis en català que no u serien en francès.

Hi ha un tipus de parèmies, en el capítol de *Les propos des bien yores*, que no presenten grans esculls traductològics: ens referim a les que no tenen un doble sentit i, òbviament, a les sentències en llatí. En canvi, algunes contenen un joc de paraules que a vegades ha estat difícil de transmetre. Per acabar, diré que l'opció prioritzada per Faraudo, AFP, és el cas més enriquidor en traducció paremiològica. Així, davant la suposada inexistència d'un equivalent, cal crear una correspondència en la LT; el resultat serà una frase que sembla perfectament un equivalent de la parèmia de la LO. L'audiència associa de seguida allò que sent a un refrany i, per tant, ho legitima com a tal, perquè reproduceix no només el sentit, sinó també la funció o intenció del text original.

6. CONCLUSIONS

Per cloure aquest text i remetre'ns al títol, podríem gairebé assegurar que les llicències que es prenen els nostres tres autors en el seu anostrament, probablement no passarien el rigor d'un corrector actual d'editorial.

En primer lloc, pel que fa al contingut, i ens referim sobretot a Gaietà Vidal, amb nombroses edicions i desviacions del text original, que acaba essent més una creació que una recreació.

Una actitud molt nostrada en una època en la qual els traductors d'ofici o de guanyapà més il·lustrats coneixien bé el francès i es defensaven en italià però rarament llegien l'anglès (o l'alemany, o el rus), era servir-se de la versió francesa per traslladar al català o al castellà una obra original en una llengua germànica o eslava. No gosem acusar el nostre difusor de Franklin de fer aquesta drecera, atès que l'"arreglo" del qual parla a la pàgina 12, com hem vist, és tan flexible que no requereix un domini aprofundit de l'anglès per dur-lo a terme.

Quant a la llengua, tant Faraudo com Bulbena, reacis a l'esperit fabrià, adopten un estil arcaic i medievalitzant. Aquesta és, al nostre entendre, la llibertat més destacada que es prenen. Fabra acabava de publicar, el 1912, la seva *Gramàtica de la llengua catalana*, mentre que les *Normes ortogràfiques* són de 1913, tot i que ja existien les normes de la revista *L'Avenç*. Aquesta actitud els passa factura, perquè la difusió i la recepció crítiques són gairebé nul·les. Ara bé, ja hem vist que cap dels nostres torsimanys duu a terme la tasca traductora com a guanyapà (aquí, Vidal inclòs), i les impremtes editores afectades no actuaven amb els criteris comercials del nostre segle: de fet, les edicions són de bibliòfil i de *La Celestina* se n'imprimeixen 100 exemplars,¹⁵ mentre que del *Gargantua* 151, també numerats, amb un aiguafort de Ricard Canals.¹⁶

Qui sap si aitals xifres van salvar els llibres, amb els seus editors i traductors, de les acusacions de corrupció de la moral per part de les retrògrades autoritats eclesiàstiques i acadèmiques del moment. Si Bulbena ja va patir la tinta viperina d'un eruditíssim clergue vigatà i la poca comprensió del seu gremi de bibliòfils, creiem que Faraudo va actuar sovint amb gran cautela i prevenció, per pudor propi o per por del puritanisme exacerbat d'altri. En efecte, *La Celestina* i tot el ventall de textos de Rabelais, que aboquen irreverències clericals, renecs i escenes sexuals pel broc gros, han estat en el punt de mira dels censors i preservadors de la moral aquí i en altres contrades.¹⁷

¹⁵ "D'aquesta obra se –n han tirat nomes un centenar d'exemplars, dels quals n'hi hà quatre en paper japonés, tots numerats" Fernando de Rojas, *Comedia de Calist & Melibea (La Celestina)*, Barcelona: Stampa de la Vda Badia, 1914, p. IV.

¹⁶ Vegeu al respecte Prat i Vila (1978: 42).

¹⁷ No deixa de ser curiosa l'anotació de Domènech (2014: 256): "Bulbena mateix contribuí a una certa confusió en considerar eròtiques totes les seves publicacions de contingut amorós. Així doncs, la seva traducció al català de *La Celestina* (Rojas 1914) la incorporà dintre dels seus

El trasllat de les sentències i refranys de les tres obres que ens ocupen mostra la competència i consciència paremiològica dels tres traductors, així com el seu domini de la llengua.

De forma no sistemàtica, però sí amb sentit de la proporció i de coherència textual, els traductors apliquen ara la compensació (una omisió per una parèmia duplicada, i viceversa), ara un anostrament, en una mostra del coneixement contextual i cultural del text original o d'arribada. En altres paraules, les parèmies han de perseguir una funció comunicativa per poder seduir, segons els principis de la retòrica. Cal identificar, en la llengua de traducció, les parèmies equivalents preexistents respecte a la llengua original. Si no existeixen, cal inventar-ne de noves, tot apel·lant als elements de persuasió inherents a refranys i dites.

Així doncs, en la majoria de casos la traducció compleix la funció de mirall de l'original; al nostre entendre, els diferents trasllats s'adiuen perfectament a la intenció de l'autor, tot i que hi hem trobat algunes particularitats dignes de menció, que han fet l'objecte de l'article.

BIBLIOGRAFIA

- BACARDÍ, M. i GODAYOL, P. (dir.) (2011), *Diccionari de la traducció catalana*, Vic, Eumo Editorial, UAB, UIB, UJI, UVic.
- BAJTIN, M. (1974), *La cultura popular en la Edad Media y el Renacimiento. El contexto de François Rabelais*, Barcelona, Barral. (Traducció de Julio Forcat i César Conroy).
- BULBENA, A. (1914), "Advertencia" a Rojas, Fernando de, *Comedia de Calist & Melibea (La Celestina)*, Barcelona, Stampa de la Vda Badia, V-VIII. (Traducció d'Antoni Bulbena).
- CASTERÀS, R. (1992), *Franklin i Catalunya / Franklin and Catalonia*, Barcelona, Generalitat de Catalunya.
- CERVANTES, M. DE (2005), *Don Quixot de la Manxa*, Barcelona, Edicions 62. (Traducció d'Antoni Bulbena).
- DOMÈNECH, A. (2014), "Pecat amagat és mitg perdonat... La polèmica entre mossèn Gudiol i Antoni Bulbena arran de les edicions bibliòfiles de llibres eròtics" *Scripta*, 3, 250-290.
- FARAUDO I DE SAINT-GERMAIN, LL. (1929), "Proemi del traductor" dins *Gargantua, Rabelais, François*, Barcelona, Llibreria Verdaguer.
- FRANKLIN, B. (1848), *The Way to Wealth*, Nova York, Leavitt, Trow and Co. Printers.
- FRANKLIN, B. (1868), *Lo camí de la fortuna. Consells brèus y senzills pera ésser rich*, Barcelona, Celestí Verdaguer. (Traducció de Gaietà Vidal i de Valenciano). [Consulta: 20 maig 2015]. Disponible a:
<[http://ca.wikisource.org/w/index.php?title=Lo_cam%C3%AD de la fortuna&ol did=27694](http://ca.wikisource.org/w/index.php?title=Lo_cam%C3%AD_de_la_fortuna&ol did=27694)>
- LARMAT, J. (1973), *Le Moyen Age dans le Gargantua de Rabelais*, París, Les Belles Lettres.

---

llibres eròtics, quan aquest clàssic de la literatura castellana, malgrat alguns passatges més o menys pujats de to, hom no la pot qualificar d'eròtica".

- PRAT, E. i VILA, P. (1978), "Lluís Faraudo de Saint-Germain i la traducció catalana de Rabelais", *Serra d'Or*, gener 1978, 41-43.
- RABELAIS, F. (1929), *Gargantua*, Barcelona, Llibreria Verdaguer. (Traducció de Lluís Faraudo i de Saint-Germain).
- RABELAIS, F. (1965), *Gargantua*, París, Gallimard.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA, *Diccionario de la lengua española*. [Consulta: 20 maig 2015]. Disponible a: <<http://www.rae.es/>> (= DRAE).
- ROJAS, F. DE (1914), *Comedia de Calist & Melibea (La Celestina)*, Barcelona, Stampa de la Vda Badia, 1914. (Traducció d'Antoni Bulbena).
- ROJAS, F. DE (1997), *La Celestina*, Severin, D. S. (ed.), Madrid, Cátedra.
- UGARTE BALLESTER, X. (1998), *La traducció de parèmies*, Tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona.
- UGARTE BALLESTER, X. (2001), "A perro viejo no cuz cuz: criteris de traducció paremiològica en quatre versions de *La Celestina*", *Quaderns. Revista de traducció*, 6, 133-145.
- UGARTE BALLESTER, X. (2003), "La traducción catalana de *Celestina*", *Celestinesca*, 27, 165-210.
- UGARTE BALLESTER, X. (2006), "Les traduccions catalanes de Rabelais", *Etudes Rabelaisiennes*, Tom. XLIV, 63-78.
- UGARTE BALLESTER, X. (2011), "Ensayo de descalificaciones y maldiciones personales en *Celestina* y en la traducción catalana de Antoni Bulbena", *Celestinesca*, 35, 137-158.
- UGARTE BALLESTER, X. (2014), "Lo camí de la fortuna i *En Ricard Pobre*: les dues versions catalanes de *The Way to Wealth* de Benjamin Franklin", *Quaderns. Revista de traducció*, 21, 141-151.